

Gyrgyzystanda 1916-njy ýylyň gozgalaňy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Gyrgyzystanda 1916-njy ýylyň gozgalaňy KIRGIZIŞTAN'DA 1916 İSYANI

1916 yılında Orta Asya'da baş gösteren isyandan bu yana 85 yıl geçmiştir. Fakat tarih bilimi açısından bu isyanın bilimsel gerçekliği ve objektifliği henüz belirlenememiştir. Öncelikle, Sovyetler döneminde ideolojik ve diğer kaygılarla isyanın sebep ve karakteri saptırılmıştır. Kanımızca, bu durumun ortaya çıkmasında iki temel neden vardır:

Birincisi, sınıf çatışması ve devrim hareketlerinin, isyan ve ayaklanmaların Marksizm-Leninizm tarafından ideolojikleştirilmesidir. Bundan dolayı, özünde etnik çatışma karakteri taşıyan bu isyan Çarlık rejimine, askeri yönetime, sömürgeciliğe karşı milli bağımsızlık niteliği taşıyan ve Ekim Devrimi'nin "habercisi" olan bir isyan gibi sunulmuştur.

İkincisi, tarihin öğrenilmesindeki ünlü Marksist sınıfsal yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, tüm insanlık tarihi sömüren ve sömürülen sınıfların mücadelesinden oluşmaktadır. Farklı millet ve halklara mensup emekçi kitleler ise her zaman barış, anlaşma ve dostluk ilişkileri içinde olma yolunda çaba harcamaktadırlar. Bu varsayıma dayanılarak Rus-Ukraynalı koloni göçmenler ve Kırgız emekçiler arasında herhangi bir düşmanlığın olmadığı tezi savunulmaktaydı. Ama onların birbirine karşı bir savaş içinde olduklarını arşiv belgeleri ispatlamaktadır. Sınıfsal yaklaşım, isyanın açık bir Rus karşıtı isyan olduğunu kabullenmeme ve onu tam tersine, bir feodalite karşıtı isyan olarak nitelendirme gibi diğer çarpıtmalara da yol açmıştır.

Üçüncüsü, Sovyet döneminde hassas kategoriye ait edilen 1916 isyanının konusu "ideolojik açıdan bağımlı" olan sınırlı bir çevrenin elindeydi.

Toplumsal önem taşıyan herhangi bir olayı, özellikle halk isyanını incelerken, bu olayın temel nedenlerinin düzgün bir şekilde açıklanması objektiflik açısından bir başlangıçtır. İsyanı meydana getiren nedenler nelerdir? Bu konuda birkaç tez bulunmaktadır. Bunlardan birisi, Çar yönetimi tarafından ileri sürülmüştür. Çar yönetimi, isyanı başta Türkiye olmak üzere Rusya'ya düşman devletlerin entrikaları sonucu ortaya çıkan dini-etnik hareket olarak nitelendirmektedir. Gerçekten, yerli halk ve göçmenler arasındaki etnik ve dini farklılıklar onlar arasındaki ilişkilerde belli bir iz bırakmıştır. Ülke aydınları arasında yaygın olan Pantürkizm düşüncesini de yadsımamak gerekir. Fakat, Rusya'nın resmi görüşü temel değil, ikincil nedenlere ilişkindir. Aksi halde bu olayların Yedisu'da değil, Rusya karşıtı güçlerin ve İslam köktenciliğinin güçlü olduğu Özbekistan, Tacikistan veya **Türkmenistan'da** meydana gelmesi gerekirdi.

Diğer bir görüş ise Eylül 1916 tarihinde ilk başlarda Pişgek şehrinde (il-A.A.) isyana tanıklık etmiş G.İ.Broydo tarafından ortaya atılmıştır. Onun görüşüne göre bu isyan, "Kırgız nüfusunu tamamen mahvetmek ve bu toprakları yeni göçmenler için temizlemek" amacıyla bizzat Çar yönetiminin bir kurgusudur. Söz konusu tez, sadece bilimsellik değil, sağduyuyla da bağdaşmamaktadır. Bugünkü Kuzey Kırgızistan'ın sadece bir kısmını "temizlemek" uğruna neden tüm Türkistan'da ve Kırgızistan'da bir isyan kışkırtmak gerekmekteydi. Milyonlarca nüfusa sahip Türkistan'daki bir isyan, emperyalist savaşta peş peşe yenilgiler alan Çar yönetiminin çıkarlarına uygun düşmekte miydi?

Broydo'nun bu tezi, bilimsellikten uzak olmasına rağmen günümüzde sık sık vurgulanmaktadır. Bu tezi savunanlar somut bir belge olarak, Türkistan Genel Valisinin Kırgızların Issık Göl bölgesinden ve Çuy vadisinin doğusundan Narın bölgesine sürülmeleri için hazırlamış olduğu plana dayanmaktadırlar. Gerçekten, böyle bir karar alınmıştır. Fakat bu karar, 16 Ekim 1916 tarihinde, dolayısıyla isyan bastırıldıktan sonra isyancılara verilecek bir ceza olarak hazırlanmıştır.

İsyanın başlıca ve temel nedeni T.Rıskulov ve

Y.Abdurrahmanov'un gayet doğru bir şekilde belirttikleri gibi, halkı mahvolma sınırına getirmiş genişleyen yayılmacılık politikası ve yerli halkın acımasızca istismar edilmesi olmuştur.

Türkistan'a kolonilerin yerleşmesi 1860'lı yılların sonlarından itibaren başlamıştır. Bunun sonucunda, özellikle Kuzey Kırgızistan'da yaşayan yerli halk zor bir durumla karşı karşıya kaldı. Bölgenin doğası ve iklim koşulları, Merkezi Rusya'ninkine çok benziyordu. Buna göre de, Rus-Ukraynalı göçmenler öncelikle burayı tercih ediyorlardı. Birinci Dünya Savaşı öncesi Türkistan'daki 540 bin göçmenden 110 bini, yani %20'si Pişpek ve Prjeval uyezdlerinde (Rusya'da ilçe karşılığı bir idari birim) meskunlaşmıştır. Kuzey Kırgızistan'ın bu bölgesi Rus sömürgeciliğinin merkezi olmuştur. 1916 yılında Prjeval'deki nüfusun %24'ünden fazlasını oluşturan Ruslar ve Ukraynalılar, işlenebilir toprakların %67'sine sahiptiler. Aşağı yukarı aynı durum Pişpek uyezdi için de geçerlidir.

Genel Vali Kuropatkin'in de itiraf ettiği gibi, Türkistan'ın diğer halkları içinde Kırgızlar, tarım alanında en az haklara sahip olan halktır; onların yaşamı için son derece önemli olan çok büyük toprak alanları ellerinden alınmıştır. Buna göre de, sömürge zulmüne karşı en aktif tepki Kırgızistan'da meydana gelmiş ve kanlı çatışmalar yaşanmıştır.

4 Temmuz 1916 yılında yerli halkın geri kıtalarda çalıştırılması için seferber edilmesine ilişkin Çar Kararnamesi'ne karşı Hocent ve Semerkand vilayetlerinde halkın ayaklanması tüm Orta Asya'da isyanın başlamasına neden oldu. Temmuz'un ortalarında isyan artık Fergana ve Güney Kırgızistan'a yayılmıştı. Daha sonra hareket tüm Orta Asya'ya yayıldı. Sömürge politikası uygulamaları sonucunda umutsuzluğa kapılan halk, yerli halkın geri kıtalarda çalıştırmasına ilişkin Çar Kararnamesine karşı Özbekistan'ın Cizak uyezdinde ve **Türkmenistan'ın Trans-Hazar uyezdinde daha sonradan küçük silahlı ayaklanmaya dönüşen kitlesel protestoyla tepki verdi.** Sömürgeciliğin merkezi olan Kuzey Kırgızistan Orta Asya halklarının isyan merkezine çevrildi. Sömürgecilerin baskılarından, açlıktan, soğuktan, salgın hastalıklardan

Prjeval ve Pişpek uyezdlerinde on binlerle insan hayatını kaybetmiştir. Çatışmalar sırasında öldürülen 2325 göçmenden yaklaşık %98'i, subay ve daha aşağı rütbelilerin ise %66'sı bu bölgede öldürülmüştür. Özellikle Yedisu'da yüz binlerce insan için facia olan bu tür uç bir olayın yerine başka bir alternatif var mıydı? Arşiv belgelerini, siyasi ideolojik kalıplardan ve sınıf çatışmasının, özellikle de isyanın toplumsal sorunların çözümünde tek yol olarak algılandırılmasından arındırılmış analizi bir kaç alternatifin bulunduğunu ortaya koymaktaydı.

Geri kıtalarda çalışmamak için Issık Göl Kırgızlarının büyük çoğunluğu önce Çin'e göç etme kararı aldılar. Ağustos'un başlarında Şabdanov'un mektubunda Prjeval uyezdinin önde gelenlerinden Baatırkan ajı ve Kıdır aka Sarıbağışlara kendilerini izleme önerisinde bulunuyorlardı. Ağustos'un ortalarında, yani isyanın başladığı aşamada ilk Kırgız mülteciler artık Çin sınırındaydı.

Diğer bir seçenek ise Çar Kararnamesi'ne uymaktı. Cizak, Krasnovodsk uyezdleri ve Yedisu vilayeti dışında Türkistan'da yerli halkın büyük çoğunluğu bu yolu tercih etti. Arşiv belgelerinden, Ağustos'un başlarına doğru Prjeval uyezinde yaşayan halk arasında da olaylar yatışmaya başladığı görülmektedir. Bunun ötesinde, Kırgızlar Prjeval'dan talep olunan 9 bin işçiyi 9 bin atla birlikte Kugart geçidi üzerinden Celalabad'daki gereken yere gönderme önerisinde bulunmuşlardı. Bunlardan 6 bini orduya alınacaktı. Kemin'de (Atekin ve Sarıbağışev ilçelerinde) yaşayanlar da tereddüt içindeydiler. Ancak 9 Ağustos'ta bir grup yiğit Boom geçidinde silah (178 Berdanka markalı tüfek ve yaklaşık 40 bin mermi) taşıyan at arabalarını ele geçirdiler. Bu da isyan kararının alınmasında etkili oldu. Şabdonov'un Issık Göl manaplarına yazdığı mektubunda ifade edilen bu bilgi Prjeval uyezinde olayların sonraki gelişimini belli ölçüde etkiledi.

Böylece, halk tepkisinin objektif koşullara dayanmasına rağmen bu tepkinin silahlı isyana dönüşmesinde gerek kitle psikolojisinin ve gerekse tesadüflerin belli rolü olmuştur. Özellikle bu dönemde Çar yönetiminin askeri gücünü çok iyi

bilen Baatırkan Nogoyev, Kemel Şabdanov, Kıdır Baysarin ve diğer önde gelen kişilerin uyarılarına rağmen toplu protestolar toplu kargaşalara (hayvan sürülerinin yağmalanması, göçmen evlerinin yakılması, daha sonra ise toplu katliamlara) dönüştü.

Özellikle isyancıların Yedisu'nun güney bölgesindeki göçmen kasabalarına ani saldırısı faciayla sonuçlandı. Burada, esas itibariyle Pişpek ve Prjeval uyezdlerinde 94 göçmen kasabası yakılıp yıkıldı. Bu saldırılar sırasında farklı yaş, cins ve meslekten olan insanlar katledildi, vahşice dövüldü ve kadınlara tecavüz edildi.

Issık Göl'ün kuzey sahilindeki onlarca ve güney sahilindeki bir kaç Rus köyü, ayrıca Prjeval uyezdinin Atbaşı ve Narın bölgelerindeki Rus köyleri de aynı kaderi paylaştı. Okullar (Prjeval köy okulunun yakılan çiftliğinde çok sayıda öğretmen, öğrenci ve oraya sığınan köylüler öldürüldü), inanç yerleri (Issık Göl manastırı, köy kiliseleri ve ibadet yerleri), kadınların çalıştığı barajlar vs. saldırıların hedefleri arasında idi. İsyancıların büyük yerleşim merkezlerine (Tokmak, Prjeval) saldırıları başarısızlıkla sonuçlandı.

Sonuçta, Yedisu vilayetinde bu olayların mağdurları, genelde sıradan köylü göçmenler, kadınlar, çocuklar ve ihtiyarlar (seferberlik yaşında olan erkekler ordudaydılar) oldu. Aynı zamanda Çar yönetimi tüm Yedisu bölgesinde çok az kayıp vermiştir. Sadece, Pişpek ve Prjeval uyezdlerinde halktan 2227 kişi öldürülmüş, 834 kişi yaralanmış, 1364 kişi kaybolmuş veya esir alınmış, 6024 göçmen ailesi maddi zarara uğratılmıştır. Yedisu'daki askerlerin kaybı ise öldürülenler ve yaralanalar bir arada toplam 177 kişiydi. İsyancılar çoğu zaman buraya göçürülmüş tüm Rus, Ukrain vs. göçmenleri sömürgeci olarak görmekte, onlar arasındaki sosyal farklılıkları ayıramamakta, genelde Rusya İmparatorluğu'nu, bütünlükte Rus halkını sömürgecilerle özdeşleştirmektedir.

İsyanın bastırılmasından sonra karşı tarafların konumları değişti. Bu defa mağdur taraf Kırgızlar ve diğer Müslüman halklar oldu. Çar yönetimi tarafından kışkırtılan göçmenler Çar yönetiminin engel olmaması ve hatta yardımıyla, isyana

katılıp katılmamasına bakılmaksızın yerli halktan acımasızcasına intikam almışlardır. İsyancılar üzerindeki bu eylemler “adaletli öç alma” şeklinde sunulurdu. Bunda Yedisu Valisi Folbaum ve Türkistan Genel Valisi Kuropatkin özellikle başarılıydılar.

Tahmini verilere göre, göçmenler ve Çar ordusuyla çatışmalarda 4 binin üzerinde Kırgız öldürülmüştür. Ceza birliklerinin elinden kurtulmak için Çin’e kaçarken 12 bin Kırgız hayatını kaybetmiştir. Kırgızların büyük çoğunluğu ceza birlikleri ve Çin sınır muhafızlarının ateşleri arasında öldürülmüş, sınır ırmaklarını geçerken suda boğulmuşlardır.

Yedisudan kaçıp Çin’e ulaşmayı başarmış mültecilerin sayısı, 130 bini Kırgız olma kaydıyla toplam 164 bindi. Onlar sınırdan geçerken atların sadece %10’ununu, küçükbaş hayvanların ise %25’ini götürebilmişlerdi. Çin’de Mayıs 1917 yılında açlıktan, tifo salgınından, iskorbütten ve diğer hastalıklardan ölen Kırgız ve Kazakların sayısı 70 binin üzerindeydi.

Kırgızların kayıpları Geçici Hükümet zamanında da devam etmiştir. 1917 yılında açlıktan ölen ve sömürgeciler tarafından öldürülen Kırgızların sayısı 20 binden fazlaydı. Halk, tümüyle yok olma korkusuyla yüz yüze kalmıştır.

İsyan kime karşıydı ve hangi sonuçları doğurdu? Bazı araştırmacıların fikrince, bu isyan Çar karşıtı, sömürgecilik karşıtı, emperyalist karşıtı, askeri yönetim karşıtı, feodalite karşıtı vs. olan, fakat Rus karşıtı olmayan bir isyandır. Son iki görüşün, yani isyanın feodalite karşıtı olduğu, ama Rus karşıtı olmadığı tezinin doğruluğu kuşkuludur. Kanımızca bu görüş, Sovyet döneminde sık sık görüldüğü gibi, bilimsel gerçeklikten çok, halkın haklı tepkilerini gerici bir isyana müncer edilmekten korumaya yönelik olmuştur.

Öldürülen silahsız insanlarla, sömürgeci yönetim memurlarının ve Çar ordusu mensuplarının oranlarına baktığımızda isyanın nasıl bir karaktere sahip olduğunu açıkça görebiliriz. Sadece Pişpek ve Prjeval uyezdlerinde öldürülen ve yaralanan göçmen sayısı 3 binin üzerindedir. Tüm Yedisu vilayetinde öldürülen memur, subay ve asker sayısı ise bununla kıyaslanmayacak kadar azdır: 2 devlet memuru, 3 subay ve 52 astsubay. 75 asker ise

kayıptır.

Konuya biraz soyut felsefi yönden yaklaşmayı deneyelim. Asrın başlarında cahil Kırgızların gözünde onlar üzerinde baskı yapan, onların toprağını ve hayvanları gasp eden kimler idi? Somut şahıslar mı, yoksa o dönemde yaşayan Kırgızların haleflerinin daha sonraları okullarda öğrendiği sömürgeci politika mı? Bilimsellikten uzak düşüncelerle çileden çıkarılmış insanları Marksist enternasyonalist olarak göstermek, yerinde mi acaba? Önceden planlanmamış ve organize edilmemiş bir isyanın ve göçmenlerin buna karşı tepkisinin kitle psikolojisi kanunlarıyla belirlendiğini, önemli ölçüde en gaddar ve en adaletsiz çatışma, yani etnik çatışma olduğunu kabullenmemiz daha gerçekçi olmayacak mı?

İsyanın feodal karşıtı bir isyan olduğu tezi gerçekçi değildir. Türkistan'daki çatışmalar zamanı Çar yönetiminde çalışan yerli halktan 22'si öldürülmüş, 31'i de yaralanmıştır. Tüm Yedisu vilayetinde ise isyancılar tarafından hiç bir ilçe yöneticisi veya manap öldürülmemiştir. Onlardan bazılarını tehdit etmişlerdir. Ama bunu, onların bey veya manap olduklarından dolayı değil, çok ağır vergileri belirleyen, en önemlisi ise adil olmayan seferberlik listelerini hazırlayan kişiler, yani Çar yönetiminin sadık hizmetçileri gibi gördükleri için yapmışlardır.

Daha sonra, 1917 yılının başlarında mülteci Kırgızların vatana dönme isteklerine karşılık Çar yönetimi, isyanda önderlik yapan manapların teslim edilmesi dahil, bazı şartlar ileri sürmüştür. Eğer isyan feodallara karşıtı bir isyan olsaydı, mülteciler kuşkusuz çünkü "düşmanlarını" ele vermiş olurlardı. Ama böyle bir olay yaşanmamıştır. Hatta 20'li yılların sonlarında, maksatlı ve uzun çalışmalar sonucu Kırgızlar arasında sınıfsal tabakalaşma oluşturulduktan sonra da, onlar kendi manaplarının sürülmelerine karşı çıkmışlardır. Buna istinaden, Kırgızlar arasında çok keskin bir sınıf çatışmasından bahsetmenin dayanaksız, bayağı sınıfsal yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz.

İsyan bir halk isyanıydı. Umutsuzluğa sürüklenmiş halk kendi haysiyetini korumak için isyan etmiştir. İsyanı emekçiler,

beyler ve manaplar katılmışlardır. Manapların büyük çoğunluğu da sömürgeci düzene karşıydı. Toplumbilimcilerin, manapların sömürgeci bir sınıf, halk düşmanı oldukları düşünceleri yanlış bir söylemdir. Aslında, manaplar halkın refahı, haysiyeti, nüfus artımı yönünde çaba göstermekteydiler. Onların etkinliği, hakimiyeti ve refahı da belli ölçüde buna bağlıydı. Kanımızca aksi yöndeki düşünce, akraba-kabile ilişkilerinin güçlü olduğu Kırgız toplumuna, daha çok gelişmiş toplumların sınıflar arası ilişkilerinin özelliklerini mekanik bir şekilde ait etmenin bir sonucudur.

Önceki dönemde olduğu gibi, isyana bey ve manapların katılımı ve Rus karşıtı eğilimin bulunması yüzünden isyana gerici nitelik vermek herhangi bir dayanaktan yoksundur. Evet, isyan sürecinde çok sayıda emekçi-Kırgız topraklarında “zorunlu sömürgeci” durumuna düşmüş, göçmenler de mağdur olmuştur. Fakat, kendi doğal, yasal hakları uğruna harekete geçen halktan proleter sınıfının ve fakir köylülerin ana hedeflerine tıpatıp uygun düşen eylemler beklemek en azından adaletsizliktir.

1916 Kırgızistan isyanının ilerici sonuçlar doğurduğu fikri de kuşkuludur. Proleter sınıfının son hedefine varmaya yardım eden her şeyi ilerici, engel oluşturanları ise gerici kabul eden Sovyet dönemi açısından yaklaşırsak, elbette ki, isyanın ilerici sonuçları vardır. İsyanın karakterinin belirlenmesinde bazı saptırmaların ve onun bazı açık detaylarının görülmemesinin temelinde bu yaklaşım dayanmaktadır.

Artık silahlı sınıf mücadelesinin toplumsal sorunların çözümünde tek ve en iyi yöntem olmadığı anlaşılmıştır. Eğer isyanın toplumu nereye götürdüğünü analiz edersek, ekonomik açıdan göçmenlerin büyük zarara uğramasına ve Kırgızların tamamen iflas etmesine; demografik açıdan ise Kırgızistan’ın yerli halkının önemli ölçüde azalmasına (isyana ikincil etkilerinden yalnız 60’lı yılların başlarında kurtulabildiler) neden olduğunu görmekteyiz. Dünya tarihinden de bilindiği gibi, isyanın başarısızlıkla sonuçlanması politik açıdan her zaman gericiğin kol gezmesine, politik uyuşukluğa ve kitlelerin düş kırıklığına yol açmaktadır. Kırgızlar da bu

genel kuralın dışında kalmamışlardır. Uluslararası ilişkiler açısından isyan, yerli halk ve göçmenler arasındaki karşılıklı anlaşma ve hoşgörü ilişkilerinin açık düşmanlığa ve bir birini mahvetmeye dönüşmesine neden olmuştur.

Böyle bir olayı olumlu olarak değerlendiremeyiz. İsyanın başlıca nedenleri ve dinamikleri açısından yola çıkarak, onu adaletli bir kurtuluş mücadelesi olarak değerlendirmek doğru mu olacaktır?

Maalesef, hayatta adalet çoğu zaman yerini bulmamaktadır. 1916 isyanı da böyle olmuştur.

Halkın adalet uğruna verdiği mücadele farklı milletlerden bir arada yaşayan insanların faciasına dönüşmüş, bütünüyle Kırgız toplumunun gerilemesine neden olmuştur.

Prof. Dr. Djenish DJUNUSHALİEV,
Kırgızistan Bilimler Akademisi Millî Tarih Enstitüsü Başkanı /
Kırgızistan.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 18 Sayfa: 627-630

Dipnotlar:

- ◆ Vosstanie v Sredney Azii i Kazahstane: Sb. dok., M., 1960.
- ◆ Vospominaniya o sobıtiyah 1916g. v Vostoçnom Priissıkule I Abramovoy. Zapisano V.YA. Galitskim Fondı otd. obş nauk NAN KR, inv 5170.
- ◆ Vospominaniya Djanalı Otorbaeva, Eşturata Berdibaeva, Djanışa Djanıbaeva. Fondı otd. obş. nauk NAN KR, inv. No 1519/2/,/10a/.
- ◆ Djunuşaliev D. V epitsentre vosstaniya. V kn.: Vosstanie 1916 v Kırgızstane, Bişkek, 1993.
- ◆ Tursunov H.T. Vosstanie 1916 v Sredney Azii i Kazahstane, Taşkent, 1962.
- ◆ Usenbaev K.U. Vosstanie 1916 v Kırgızstane, Frunze, 1967.
- ◆ Usenbaev K.U. Geroıçeskie i Tragiçeskie Stranitsı, Bişkek, 1998.
- ◆ Suleymanov B.S., Basin V.YA. Vosstanie 1916 v Kazahstan, Alm-Ata, 1977. Taryhy makalalar